

EK – 6**KURUMLARIN FABRİKALARI**

**MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ
SÜMERBANK**

**1940 YILINDA SÜMERBANK'IN
DURUMU**

TEKEL FABRİKALARI

ÇAY FABRİKALARI

TCDD FABRİKALARI

**ATATÜRK ORMAN ÇİFTLİĞİ
DEVLET ZİRAAT İŞLETMELERİ
TZDK**

**SEKA ET VE BALIK KURUMU
TÜRKİYE ÇİMENTO SANAYİİ T.A.Ş.**

TÜRKİYE PETROLLERİ A.O.

AZOT SANAYİİ T.A.Ş.

YEM SANAYİİ T.A.Ş.

TKİ

**TÜRKİYE SÜT ENDÜSTRİSİ KURUMU
ELEKTRİK ÜRETEN KURULUŞLAR**

The Times'dan

Sümerbank reklamı

EK – 6

KURUMLARIN FABRİKALARI VE MÜESSESELERİ

6 – 1 MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU

MKE Osmanlı İmparatorluğu'nun en eski sanayi kuruluşudur: Tophane-i Amire.

Cumhuriyet'ten sonra 1925 yılında Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü kurularak tüm askeri üretim tesisleri merkezi bir çatı altında toplanmıştır.

Askeri Fabrikaların Cumhuriyet Döneminde gelişimi:

1925 yılında Mühimmat Fabrikası kurulmuştur.

1928 yılında Pirinç Döküm ve Haddehanesi kurulmuştur.

1931 Kayaş Kapsul ve Mermi Fabrikası

1932 Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi

1934 Elmadağ Barut Fabrikası

1935 yılında Tüfek fabrikası, 1939 yılında 2 numaralı Tüfek İşletmesi kurulmuştur.

1938 Kırıkkale Dişli Fabrikası

1938 Erzurum Silah Fabrikası

1938 İzmir Silah Fabrikası

1939 yılında Kırıkkale Barut Fabrikası işletmeye alınmıştır.

Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü 1 Nisan 1950 tarihinde KİT statüsünde MKE Kurumu'na dönüşmüştür.

1957 yılında Ankara'da Orman Çiftliği arazisi üzerinde yeni bir fişek fabrikası açılmıştır: Gazi Fişek Fabrikası.

*

6 – 2 SÜMERBANK TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞMENİN LOKOMOTİFİ

Kuruluşu (1933) ve devraldıkları:

A - Tekstil Sektörü:

1 – Pamuklu Dokuma

İstanbul – Bakırköy (Basmahane) İlk Kuruluş (Ermeni) 1850
Tevsi 1934

Adana Bez İlk Kuruluş 1885 (Tirpani kardeşler)
Satın Alma 1937

2 – Yünlü Dokuma

İstanbul – Defterdar Feshane İlk Kuruluş 1836 (Saray)

Hereke İlk Kuruluş 1843 (Saray)

Isparta Halıcılık İlk Kuruluş 1936 (Özel).....1943

Bünyan Halı İpliği İlk Kuruluş 1927 (Özel)

(Devirden sonra yünlü dokuma)

Sümerbank olarak yeni kuruluşlar

1 – Pamuklu Dokuma Fabrikaları

Fabrikanın Adı - Yeri	Temel Atma Tarihi	Üretime Geçiş Tarihi
Kayseri	20 Mayıs 1934	16 Eylül 1935
Ereğli	20 Kasım 1934	4 Nisan 1937
Nazilli	1935	9 Ekim 1937
Malatya	1936	14 Aralık 1939
Adana Çırçır Fabrikası		1949 ?
Taşköprü	1947	1952
İzmir Halkalı	1949	5 Kasım 1953
Denizli	1950 öncesi	6 Kasım 1953
Erzincan ¹	1949	1 Ocak 1954
Eskişehir		1956 ²

27 Mayıs sonrasına sarkanlar

Bergama	1956	16 Mayıs 1960
Manisa	13 Ağustos 1955	17 Mayıs 1960
Antalya	1955	1 Ocak 1961
Maraş	1955	12 Şubat 1965
Adıyaman	16 Ocak 1959	5 Temmuz 1967
Karaman İplik&Dokuma	1955	22 Temmuz 1967
Nevşehir	1957	1 Aralık 1967

¹ Önce iplik – 1 Ocak 1964 sonrası ayrıca dokuma

² Özel sektörden devir alınmıştır

2 – Yeni Yünlü Dokuma Fabrikaları

Bünyan .....1927 ÖzelSektörden devir.....1934
Isparta.....1924 Tasfiye-Satın alma.....1943

Yeni kurulan

Bursa Merinos ..... 28 Kasım 1935 ..... 2 Şubat 1938
Diyarbakır Şayak Fab 1949 1954

27 Mayıs'ta devam eden SÜMERBANK tekstil yatırımları

Karaman - Adıyaman - Maraş - Antalya - Nevşehir

1960 üretimi: türkiye geneli: 527 milyon mt pamuklu kumaş

Sümerbank payı:156 m mt (% 30)

B - Kimya Sanayii Kuruluşları

Bursa – Gemlik Suniipek ..... 28 Kasım 1935 ..... 1 Şubat 1938
İlk aşamada suni ipek (reyon) – 1949 suni yün ve pamuk (viskon)
Ek yatırım 1951 selon ve karbonsülfür
Tarsus Mensucat Boyaları Fab 1957 1965

C - Toprak Sanayii Kuruluşları

Kütahya Tuğla – Kiremit Fab
Sivas Çimento ve Tuğla – Kiremit 1938 1943
Konya Krom Manyezit Tuğla Fab .....1928 (Özel)..
Satın Alma 1935...Tevsii 1954
Filyos Ateş Tuğla ... .1945 1949

Porselen ve Seramik Fab

Devir alınan Tesis

İstanbul – Yıldız .....1982 (Saray) .....1957..... Tevsii 17 Nisan 1961

D - Deri ve Mamulleri Fab

Devralınan Tesis

Beykoz Deri ve Kundura ... 1810 (Saray) ...Devir alma 1933.....Tevsii 1955

Deri Sanayi Yardımcı Ürünler Sanayii

Salihli Palamut Özü (Valeks) ..... 3 Kasım 1955..... 1961

E - Gıda Sanayii

Ordu Soya Yağ Fab ..... 20 Ekim 1957 1965

F - Orman Ürünleri Sanayii

Bolu Suni Tahta Fab ..... 29 Kasım 1955 1962
(Sümerlit – Sümerizolit)

1940 YILINDA SÜMERBANK HAKKINDA BİR ARA RAPOR

Sümer Bank Niçin Kuruldu?

Birinci beş yıllık plânın tatbikine karar verildiği zaman, bu tesisleri, bu gaye ile kurulmuş bir milli müessese eline vererek, memleket bankacılığını yeni bir sahada daha vazifelendirmesi düşünülmüştür. Sümerbank, bu görüşün eseridir.

Sümerbank kanun projesi, Büyük Millet Meclisinin 3.6.933 tarihli toplantısında müzakere ve kabul edilmiştir. Sümerbank kanunu projesi müzakeresi edilirken bir tek hatip söz o da şunları söylemiştir:

" – Sümerbank kanunu lâyihası dolayısıyla Celâl Beye teşekkür ve onu tebrik ederim. Böyle bir esere ancak teşekkür ve tebrik edilir."

Bugün milli endüstrinin temel direklerinden olan bu verimli bankamızın kuruluşunu temin eden lâyihanın mucip sebeplerini, aşağıya alıyoruz.

Sanayi ve Maadin Bankası (Sanayi Kredi Bankasile) Devlet Sanayi Ofisi'ne ayrılması dolayısıyla bunlardan Sanayi Kredi Bankası, ismini alan kısmı elde mevcut sermayelerin tamamen ofise merbut fabrikalara bırakılması yüzünden kendisine verilen vazifeleri yapamayacak kadar zaif düşmüştür.

Banka kanununda bu sermaye noksanını telâfi için 1055 numaralı Teşviki Sanayi Kanununun temin eylediği bazı muafiyetlerin ilgası ile bunlardan tevellüt eden hâsılanın sermaye ve mecburi tasarruf şeklinde bankaya tahsisi derpiş edilmiş ise de bunlardan makine muafiyetlerinin kaldırılması gümrük resimlerine muamele vergisinin de inzimamile makine fiatlarını yükselterek ve bu yüzden yeni sanayi teessüslerine mani olarak umulan hasılâtı vermediği gibi mecburi tasarruf şeklinde düşünülen varidat menbai da kanunla derpiş edilen istimal tarzına göre bankaya sermaye olmaktan ziyade tarafeyn için faydasız ve külfetli birmuamele mahiyetini almıştır.

(Bu sebeple bu muafiyetlerin iadesi lüzumlu görülerek bu hususta icap eden kanun lâyihası takdim kılınmıştır.)

Bu sermaye menbaları ortadan kalktıktan sonra ise bugünkü şekline ve teessüs bilânçosu vaziyetine göre sanayi kredi bankasının uzun zamanlar sanayi âlemimize müfit bir kredi müessesesi olmak halini alamayacağı tezahür etmektedir.

Diğer taraftan Sanayi ve Maadin Bankasının elindeki fabrikaları devralmak suretile teşekkül eden Devlet Sanayi Ofisi dahi teşkil kanununun ihtiva ettiği hükümlere milli sanayi inkişafına âmil olmaktan ziyade sanayi erbabımızı endişeye düşüren bir müessese tesiri yapmıştır.

Bu itibarla her iki müessesenin şekli hazırlarile arz ettikleri mahzurlar ve milli sanayi inkişafına bu vadideki ihtiyaçları göz önünde tutularak bazı değişiklikler yapılması lüzumlu ve faydalı görülmüş ve bu maksadı temin için merbut kanun lâyihası hazırlanmıştır.

Lâyihanın ihzarında âmil olan prensipler şu suretle telhisedilmiştir.

Milli ihtiyaç ve menfaatlerimizin mübrem kaldığı sanayi şubelerinin bir an önce tahakkuk ettirilmesi İktisadi istihsalâtı ve emniyetimizi, memleketimizin umumi muvazenesini koruyacak olan bu sanayileşme hareketine hız verebilmesi için bütün milli kuvvet menba ve unsurlarından en çok istifade etmek lâzımgeldiğini ilk teşebbüs devresinin tecrübeleri göstermiştir.

Bu itibarla Ofis ve Sanayi Kredi Bankası kanunları yerine geçmek üzere bu kanunlarla irişmek istediğimiz milli hedeflere daha müessir ve daha seri bir surette ulaştırarak esasları ihtiva eden bu kanun lâyihası hazırlanmıştır.

Milli İktisat bakımından ve Türk iptidai ham madde müstahsillerinin menfaatlerine de uygun bir cepheden hareket ederek kuruluş esasları ihzar edilen Sümerbank'ın Ofis'ten beklenen hizmetleri daha verimli ve ahenkli bir tarzda başarabilmesi için kuvvetli bir heyet ile teşhize ehemmiyet verilmiştir.

Ofis'in teşkil esbabı mucibinde nazarı itibare alınan fabrikanın istihsal faaliyetleri üzerinde menfi tesirler yapabilecek bütün âmiller ortadan kaldırılmış ve benzerleri hususi müesseselerin rasyonel çalışma usulleri kabul edilmek ticari bir serbesti ile inkişaf edebilmesi için müesseseye anonim şirket karakteri verilmiştir.

Bir an evvel sanayileşmek gayesini güderken Sümer Bank'ın memleket iktisadiyatına uygun Devlet programında ilk önce kurulması istenilen sanayi şubelerinin tesisinde milli ve hususi teşebbüslerle beraber çalışması esasına lâyihada yer verilmiştir. Bununla beraber bu salâhiyeti Hükümetin müsaade ve tasvibine bağlanmıştır.

Milli tasarruf hamlesine inkişaf ve kuvvet vermeğe çalıştığı bu devirde biriken sermayelerin memleket iktisadiyatına faydalı olacak tarzda emniyetli işlerde kullanılmasının bu husustaki mesaiyi daha fazla müsmir kalacağı düşünülerek Sümer Bank'ın sahibi bulunacağı fabrikalar hisselerinden bir kısmının Türklerin ve Türk teşekküllerinin eline geçmesi muvafık görülmüştür. Banka bu suretle nakte çevireceği kıymetlerle yeni yeni sanayi şubelerinde faaliyete girişmek imkânlarını elde etmiş olacaktır.

Hususi sanayi müesseselerine şimdiye kadar müessir bir kredi yardımı yapılmaması esbabı tahlil edilince hakiki ve en mühim engel olarak bu vazife kendisine verilmiş olan müessesenin hareketli bir sermaye ile mücehhez olmamış bulunmasında görülür. Sümer Bank kanun lâyihasında bu noktayı peyderpey izale edecek tedbirler alındığı gibi hareketli sermayenin en az yarısını bankanın iştirak ve alâkası bulunmayan hususi sanayi müesseselerine kredi olarak tevzi etmesi kanuni bir mecburiyet olarak ifade edilmiştir.

Bankanın kredi işlerine tahsis olunan likit sermayesinin bu mevzua tahsis edilen kısmını başka işlerde kullanmaması İktisat vekâleti tarafından büyük bir hassasiyetle yakından mürakabe edilecektir.

Lâyihada Sümer Bank'ın memlekette sanayiinin devamlı ve tabii inkişafına hizmet edecek yüksek mütehasıs mühendislerin, sanayi mühendislerinin, ustabaşlarının çalışacağı tasrih edilmiş, bankanın kazancından bir kısmını bu maksada sarfederek müterakki sanayi memleketlerine kıymetli unsurlar göndermesi lüzumuna hususi bir ehemmiyet atfolunmuştur.

Sümer Bank'tan neler kazandık?

Sümerbank endüstri kalkınmamızın temel bankası olarak kuruldu.

Sümerbankın bugün ³ sermayesi 138.5 milyon liradır. Beş senelik plân mucibince Sümerbank Bakırköy pamuklu dokuma fabrika, Isparta gülyacı fabrikası, Keçiburlu kükürt fabrikası, Kayseri bez, İzmit kâğıt ve karton, Bursa Merinos, Gemlik sun'î ipek, Ereğli bez; Nazilli basma, İzmit ikinci kâğıt, İzmit sellüloz, Karabük demir ve çelik, Malatya pamuklu fabrikalarını kurdu. Yalnız pamuklu fabrikalarda iş sayısı 119.000 işçi sayısı 10.400'e bir senelik pamuk istihlâki 13.900.000 kiloya; senelik bez yapısı 9.250.000 kiloya yükselmiştir.

16.340 işli Bursa merinos fabrika senede üç milyon kilo merinos yapağısı kullanarak bir milyon kilo taranmış iplik istihsal etmektedir. Birinci kâğıt ve karton fabrikamız 11 bin ton kâğıt imal etmektedir.

Demir ve çelik fabrikasının inşası 22 milyon liraya mal olmaktadır. Bu fabrikalar senede 450 bin ton maden cevheri, 400 bin ton kömür istihlâk ederek 200 bin ton mamul demir istihsal edecektir.

Sivas'ta kurulacak çimento fabrikamız 90 bin ton istihsalâta bulunacaktır.

Sümerbank fabrikaları 937 senesi içinde ham madde, işletme malzemesi mübayaası, işçi ücreti ve maaş şekillerinde 9.551.700 lira ödemiştir. Sümerbank fabrikalarının devlete ödediği vergi 4.300.000 liradır.

Fabrikaların toptan satışları endeksi 929'da 100 iken 937'de 442 olmuştur. 937'deki satışlar bir yıl öncesine kıyasla % 52 artmıştır. Devlete olan satışlarda % 131, piyasaya olan satışlarda % 127 yükseliş vardır.

Bu beş on satıra sıkışmış olan büyük davanın bir de memlekete neler kazandırdığına bakınız: Sümerbank'ın diğer milli bankalarla beraber gerçekleştirdiği birinci beş yıllık plân fabrikalarından, Dokuma endüstrisinden her sene 47, maden endüstrisinden 13, sellüloz endüstrisinden 4, kimya endüstrisinden 6 milyon liralık bir tasarruf temin edilmiştir. 73 milyon lirayı bulan bu tasarruf, bütün ithalâtımızın % 43'üdür.

*

³ Cemal Kutay "Celal Bayar" 1 inci Cilt Sf. ??? Cemal KUTAY bu eseri 1940 yılında yazmıştır.

6 – 3 TEKEL

Sigara Fabrikaları	Üretime Açıldığı Yıl
İstanbul-Cibali	1884
İzmir	1884
Samsun	1887
Adana	1895
Bitlis	1927
Malatya	1939

1950 – 1960 döneminde çok çeşitli fabrikalar kurulmuş ise de yeni bir sigara fabrikası kurulmamıştır. İlk yeni fabrika İstanbul Maltepe’de 1969 yılında kurulmuştur.

1950 yılı sigara ve tütün üretimi 18 bin ton iken, 1960 yılında % 61 artışla 29 bin tona çıkmıştır.

Alkollü İçki Fabrikaları

30’lu ve 40’lı yıllarda düşük alkollü içkilerin tüketimini teşvik eden bir yaklaşım ile bira ve şarap üretimine önem verilmişti.

Bira Fabrikaları

İstanbul Bomonti Bira fabrikası 1896 yılında kurulmuştu. Kurucusu İsviçreli Bomonti idi. Daha sonra 1907 yılında kurulan Nektar Bira Fabrikası ile 1908 yılında birleşen kuruluş ‘Bomonti-Nektar’ adını almıştır. Bu ortaklık 1911 yılında İzmir’de Aydın Bira Fabrikası’nı kurmuştur.

Bomonti-Nektar şirketinin imtiyaz süresi 1940 yılında bittikten sonra fabrikaları TEKEL tarafından satın alınmış, üretim TEKEL’e geçmiştir.

Ankara bira fabrikası Atatürk’ün Orman Çiftliği’nde 1933 yılında kurulmuş, 1934 yılında üretime geçmiştir. Bu fabrika 6 Temmuz 1939 tarihinde TEKEL’e devredilmiştir. Bu fabrikalar, 60’lı yılların sonunda özel bira fabrikaları devreye girene kadar yılda yaklaşık 30 milyon litre bira üretmişlerdir.

1940 – 1965 döneminde yeni bira fabrikası kurulmamıştır.

Şarap Deneme Evleri – Şarap Fabrikaları

40'lı yıllarda yurdun çeşitli şehirlerinde (Ankara-Tokat-Urfa-Yozgat-Erdek-Kilis vs gibi otuz yerleşim merkezinde) şarap deneme evleri açılmıştır. Bunların tamamı 1950 yılı öncesi kapanmış, bir bölümü TEKEL'in önemli içki ve şarap fabrikasına dönüşmüştür.

1950 yılında TEKEL'in içki ve şarap fabrikaları ve kuruluş yılları şunlardı:

İzmir içki fabrikası (eski bira fabrikası)	1911
İstanbul içki fabrikası	1930
İstanbul Likör ve kanyak fabrikası	1930
Gaziantep içki fabrikası	1931
Tekirdağ içki fabrikası	1931
Diyarbakır içki fabrikası	1933
Ürgüp içki fabrikası	1944
Kırıkkale içki fabrikası	1944
Elazığ içki fabrikası	1944
Tokat içki fabrikası	1944

Çanakkale şarap ve kanyak fabrikası 1962 yılında açılmıştır. 1950 – 1960 arasında yeni şarap veya içki fabrikası kurulmamıştır.

1950 yılında TEKEL'in toplam şarap üretimi 14 milyon litre iken 1960 yılında üretim 5 milyon litreye kadar düşmüş, buna karşı sayıları üçyüzü aşan özel şarap fabrikaları 12 milyon litre şarap üretmişlerdi.

Rakı Fabrikaları

Rakı üretimi 1944 yılına kadar özel imalathaneler tarafından da sürdürülmüştü. Bu kuruluşların toplam üretimi 1942 yılında 3.5 milyon litreye kadar çıkmıştı. 12 Temmuz 1944 tarihinden sonra rakı içki fabrikalarında yalnız TEKEL tarafından üretilmiştir.

1960 TEKEL rakı üretimi 12 milyon litreyi geçmişti.

Diğer TEKEL fabrikaları

Tuzlalar

Osmanlı döneminden kalan tuzlalardan en önemlileri Çamaltı ve Ayvalık tuzlalarıdır. Diğer tuzlalar kapanmıştır.

Kibrit Fabrikaları

1932 yılında kurulan Büyükdere Kibrit fabrikası, 1952 yılında kibrit tekeli kaldırılana kadar tek fabrika olarak üretime devam etmişti. 1952 yılından sonra özel kibrit fabrikaları kibrit üretiminde ağırlıklı olarak öne geçmişlerse de TEKEL'in kibrit üretimi devam etmiştir. 1950 – 1965 döneminde yeni TEKEL kibrit fabrikası kurulmamıştır.

Kutu (Ambalaj) Fabrikası

Cibali sigara fabrikası bünyesinde bir kutu fabrikası vardı. 1925 yılında Cibali sigara fabrikası ile birlikte TEKEL tarafından devralınmıştı. 1935 yılında 'Kutu Fabrikası' adı altında bağımsız bir birim olarak örgütlendi. 1965 sonrası Cibali fabrikası ile birlikte İstanbul (Maltepe) Sigara fabrikasına taşınmıştır.

ÇAY FABRİKALARI

ÇAYKUR Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü 1971 yılında kurulmuştur. Bu tarihten önce çay fabrikaları TEKEL'in bünyesinde idi.

Yazılı başvurumuza Çaykur Genel Müdür vekili Sayın Ekrem YÜCE'nin gönderdiği bilgi notu ile ekinde 1965 yılında üretimde bulunan fabrika ve atölyelerin listesini aşağıda veriyorum. Ayrıca İktisat Vekili Celal Bayar'ın 10 Aralık 1936 tarihli Şark Raporu'nda "çay" konusunda yazdıklarını da vermek suretiyle nereden nereye geldiğini vurgulamak istiyorum:

TARİHÇE

Türkiye'de çay üretmek için ilk girişim 1888 yılında, zamanın Ticaret Nazırı Esbaki İsmail Paşa tarafından yapılmış. Çin'den getirilen çay tohumları Bursa'da ekilmiş, ancak sonuç alınamamıştır.

Halkalı Ziraat Mektebi Alisi Müderrislerinden Ali Rıza Erten 1917 yılında, bir heyetle Batum ve Kafkasya'da incelemelerde bulunmuş ve seyahat dönüşü İktisat Vekaletine sunduğu "Şimal-i Şarki Anadolu ve Kafkasya'da Tetkikat-ı Zirai" adlı raporunda, aynı ekolojiye sahip Doğu Karadeniz Bölgesi'nde de çay ve narenciye yetiştirilebileceğini yazmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşanan ekonomik ve sosyal bunalımlara ve işsizlik dolayısıyla meydana gelen aşırı göçe çare aranırken bu rapor dikkate alınmış ve 1924 yılında 407 Sayılı Kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna göre başlatılan çay üretimi çalışmalarının başına Ziraat Umum Müfettişi Zihni Derin getirilmiş ve Rize vilayeti ile Borçka kazasında çay fidanı yetiştirilmesine başlanmıştır. Ancak halk tarafından ilgi görmeyince çalışmalara durdurulmuştur.

Çay üretimi ile ilgili ilk etkili çalışmalara 1937 yılında başlanmış, o yıl Sovyetler Birliği'nden Gürcistan kökenli 20 ton, 1939 yılında 30 ton, 1940 yılında 20 ton çay tohumu ithal edilerek, hızlı bir şekilde çaylık tesisine gidilmiştir.

29 Mart 1940 yılında çıkartılan 3788 Sayılı Çay Kanunu ile çay tarımı ve üretimi desteklenmiştir Çıkartılan bir kararname ile Araklı'dan Sovyet sınırına kadar olan bölgede 30 bin dekarlık bir alan çay tarımı için ayrılmış, üreticiye Ziraat Bankası'ndan 5 yıl süreyle faizsiz kredi verilmiştir Üretilmeye başlanan yaş çay yaprakları Zihni Derin tarafından kurulan atölyelerde işlenerek kuru çay elde edilmiş ve üretim giderek artmıştır.

1947 yılında 60 ton/gün kapasiteli ilk çay fabrikası, Rize Fener Mahallesiinde işletmeye açılmıştır. Daha sonra çıkarılan 5684, 6133 ve 6757 Sayılı Kanunlarla da çay üretimi teşvik edilmiş ve çay plantasyonları artırılmıştır.

1965 yılına gelindiğinde kuru çay üretimi iç tüketimi karşılayacak seviyeye ulaşmış, Türkiye çay ithalatçısı konumundan kurtulmuştur.

Tekel Genel Müdürlüğüne yürütülen çay yetiştirme, alım, işleme ve satış işlemleri, sektörün gelişip büyümesi üzerine 440 Sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleri, Müesseseleri ve İştirakleri Hakkında Kanuna dayanılarak 1971 yılında çıkarılan 1497 Sayılı Kanunla kurulan "Çay Kurumu"na devredilmiştir.

1973 yılında fiilen faaliyete geçen Çay Kurumu, 1982 yılında 2929 Sayılı Kanunla "Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü" (ÇAY - KUR) adı altında bir Kamu İktisadi Kuruluşuna dönüştürülmüştür. Bu Kanun 233 Sayılı KHK ile tadil edilmiştir.

19.12.1984 tarihinde yürürlüğe giren 3092 Sayılı Çay Kanunu, çay tarımını, üretimini ve satışını serbest bırakmıştır. Aynı Kanunun 3. maddesiyle de 3788, 4223 ve 6133 Sayılı Kanunların çayla ilgili hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır.

Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) niteliğinde olan Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü 1994 yılında çıkartılan 4046 Sayılı "Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun" 35. maddesi gereğince, İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) statüsüne alınmıştır.

Bugün Rize başta olmak üzere, Trabzon, Artvin, Giresun ve Ordu illerinde, 767 bin dekar alanda 204 bin üretici aile tarafından tarımı yapılan çay sektöründe, 46'sı Çaykur'a, yaklaşık 230'u özel sektöre ait olmak üzere toplam 276 yaş çay işleme fabrikası bulunmaktadır. Bunların 183 adedi Rize, 26 adedi Trabzon, 7 adedi Artvin, 12 adedi Giresun, 1 adedi Ordu ili sınırları içinde yer almaktadır. Sektörde, 6.746 tonu özele sektöre ait olmak üzere toplam, yaş çay işleme kapasitesi 15.551 ton/gündür. Bölgede satın alınan yaş çay ürününün % 65'i Çaykur, % 35'i Özel Sektör tarafından gerçekleştirilmektedir.

Ekrem YÜCE
ÇAYKUR Genel Müdür Vekili

FABRİKALAR

	Adı	Açılış Tarihi	Kapasite <i>ton/gün</i>
1	Rize Çay Fabrikası (Z. Derin)	1947	120
2	Çayeli Çay Fabrikası	Q956	168
3	Gündoğdu Çay Fabrikası	1957	116
4	İyidere Çay Fabrikası	1959	104
5	Eskipazar Çay Fabrikası	1961	84
6	Arhavi Çay Fabrikası	1963	84
6	Hopa Çay Fabrikası	1965	84
7	Fındıklı Çay Fabrikası	1965	84
8	Kalkandere Çay Fabrikası	1965	84
9	Sürmene Çay Fabrikası	1965	84

ATÖLYELER

	Adı	Açılış Tarihi	Kapasite <i>ton/gün</i>
1	Pazar Çay Atölyesi	1955	72
2	Musadağı Çay Atölyesi	1958	60
3	Büyükköy Çay Atölyesi	1958	48
4	Pazarköy Çay Atölyesi	1958	48
5	Salarha Çay Atölyesi	1958	60
6	Tirebolu Çay Atölyesi	1959	32
7	Çiftlik Çay Atölyesi	1959	56
8	Hopa Çay Atölyesi	1960	48
9	Veliköy Çay Atölyesi	1960	60
10	Güneysu Çay Atölyesi	1960	60
11	Taşlıdere Çay Atölyesi	1960	60
12	Derepazarı Çay Atölyesi	1962	60
13	Fındıklı Çay Atölyesi	1964	36
14	Ortapazar Çay Atölyesi	1964	60
15	Kalkandere Çay Atölyesi	1964	36

Toplam Kapasite⁴ : 1 688 ton/gün

BAYAR'IN ŞARK RAPORU'NDA "ÇAY ZER'İYATI"

Rize'de bilhassa çay mevzuu ile alakadar olduk. Şimdiye kadar elde edilmiş olan neticeyi tesbit etmek istedik. Geçen sene 90, bu sene 70 kilo çay istihsal olunmuş. Ziraat Vekaletimiz beş altı yıldan beri çay işi ile meşguldür. Yukarıda arzolunduğu gibi Seylan çayına yakın bir tip elde edilmiştir. Demek oluyor ki işin ilmi araştırmayı müteallik (ilgili) safhası müsbettir. Ekonomik netice almak için kısa bir zamanda istihsalı arttırmak zamanı gelmiştir. Çay fidesi üç senede mahsul varabildiğine nazaran geniş mikyasta çalışılırsa pek yakın bir istikbalde memleketin çay ihtiyacını tatmin etmiş oluruz.

Vasati senede yarım milyon liralık bir şumul ve ehemmiyeti olan çay zer'iyatının muayyen bir istihsal programı ile başarılması bütün bir mıntıkanın refahı bakımından temenniye değer ehemmiyetli bir iştir.

İşittiğimiz doğru ise, Stalin bu işe tavzif ettiği (görevlendirdiği) birisini mahallinde hususi talimat ile çalıştırmış. Bu gün Batum havalisinde çay meselesi, Sovyetler için, ilmi ve ticari şekilde tamamen halledilmiş ve neticesi alınmış bir iştir.

Halkla temasımızda çay istihsal olunduğu takdirde satılmamak endişesi olduğunu gördük. Hatta bazı Ziraat memurları da bu endişenin tesiri altındadırlar. Harici ticaretimizin idaresi bakımından böyle bir endişeye mahal (yer) yoktur. Bütün memleket ihtiyacına karşılık mal yetiştirdikleri takdirde dahi satış imkanını bulmak mümkün ve kolaydır. Yeter ki, istihsal, ticari ehemmiyeti haiz bir kemiyette (büyüklükte) olabilsin.

ÇAY İTHALATI

Senelik	Türk Lirası	Kilogram
1933	804 000	1 078 431
1934	622 532	673 798
1935	449 060	604 397
9 Aylık		
1934	499 658	540 919
1935	356 694	447 221
1936	551 741	754 759

YORUM:

İktisat Vekili yıllık üretim olarak 70 – 90 kg çaydan bahsediyor. Oysa bu miktarın on katını ithal ediyor Türkiye, 1936 yılında. 1965 yılında geldiğimizde günde 1688 ton kapasiteli çay fabrika ve atölyelerine sahip Türkiye.

Yılda 70 kg çaydan binlerce ton çaya ulaşmış Türkiye, 1935 yılından 1965 yılına gelirken.

Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın 1960 Bütçe Gerekçesi'nden alıntı:

Doğu Karadeniz vilayetlerinde çay istihsalimiz dikkate değer gelişmeler arz etmektedir. 1950 yılında 20 bin 924 dekar olan çay ekim sahasından 883 bin kilo yaş çay istihsal edilmiş ve bundan 207 bin kilo mamul çay elde edilmiş olmasına mukabil, 1959 senesinde 124 bin dekara yükselmiş bulunan çay ekim sahasından 19 milyon kilo yaş çay yaprağı istihsal edilmiş ve bundan 4 milyon 200 bin kilo mamul çay elde edilmiştir.

1950 senesinden itibaren her sene mühim miktarlarda artan yaş çay yaprağı istihsalline muvazi olarak kuru çay imali için lüzumlu yeni fabrika ve atölyeler tesis edilmiştir.

Filhakika, 1950 senesinde günlük 30 ton kapasitede yalnız Rize’de bir çay fabrikası mevcut iken 1956 senesinde Çayeli, 1957 senesinde Gündoğdu fabrikaları tesis edilmiş ve saha çok genişleyen istihsal bölgesinin muhtelif yerlerinde ayrıca 13 adet çay atölyesi kurulmuştur. Bu suretle günlük mamul çay kapasitemiz 1959 senesinde 380 bin tona yükselmiştir.

Halen inşa safhasında bulunan İyidere, Hopa, Arhavi ve Sürmene ay fabrikalarına Derepazarı, Taşlıdere ve Büyükdere’de tesis edilecek çay atölyeleri 1960 senesi kampanyasında faaliyete geçirilecektir.

1950 senesinde çay müstahsiline yaş yaprak bedeli olarak 1 milyon 594 bin lira ödenmiş olmasına mukabil, 1959 senesinde müstahsile ödenen para 57 milyon 114 bin liraya baliğ olmuştur.⁵

---

⁵ 1950 yılında ödenen 570 bin Dolar, 1959 yılında ödenen ise 6.4 milyon Dolar. Ama nedense bunlar GSMH’ya yansımıyor?

6 – 4 TCDD FABRİKALARI

- 1 - Kaklık (Denizli) Ahşap Travers Emprenye Fabrikası – Kuruluş Yılı 1890
İzmir–Afyon hattının ahşap traverslerini İngiltere’den ithal edilen kreozot ile emprenye ediyordu. 1992 yılında kapandı.
- 2 – Eskişehir Demiryol Fabrikası – Kuruluş Yılı 1894
Amaç: Anadolu – Bağdat demiryolunda çalışan lokomotif ve vagonların Bakım ve bakımı. Tesis 1924 yılında TCDD’ye geçmiş.

1986 yılında Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayii A.Ş. (TÜLOMSAŞ) adını almış. Lokomotif ve dizel motoru üretiyor.
- 3 – Sivas Cer Atölyesi – Kuruluşu 22 Ekim 1939
Amaç: Lokomotif ve vagon onarımı.
1953 – Yük vagonu üretimi
1958 Sivas Demiryolu Fabrikası
1975 Sivas Demiryolu Makine Sanayii Müessesesi (SİDEMAS)
- 4 – Derince Ahşap Travers Emprenye Fabrikası – Kuruluş yılı 1937
- 5 – Ankara Demiryolu Fabrikası – Kuruluş Yılı 1944
Amaç: TCDD için çeşitli üretim
- 6 – Adapazarı Cer Atölyesi – Kuruluş Yılı 1951
Amaç: Vagon bakım ve onarımı
1961 – yolcu vagonu üretimi
1975 – Adapazarı Vagon Sanayii Müessesesi (ADVAS)
- 7 – Afyon Beton Travers Fabrikası –
Kuruluş yılı 1959 Üretime geçiş 1962 – Beton travers üretimi

6 – 5 DENİZBANK (Tersaneler için Bkz Ek 8)

6 – 6 ATATÜRK ORMAN ÇİFTLİĞİ

Atatürk, 11 Haziran 1937 günü Trabzon'dan çektiği bir telgrafla çiftliklerini (Gazi Orman Çiftliği – 102 bin Dekar (Da); Baltacı ve Millet Çiftlikleri – 12 bin Da, Yalova; Piloğlu Çiftliği – 8 bin Da, Tarsus; Tekir ve Şövalye Çiftlikleri – 12 bin Da, Silifke; Karabasamak Çiftliği ve Turunuçgiller Bahçesi – 16 bin beş yüz Da, Dört Yol) Hazine'ye bağışlamıştır. Daha önce kaleme alınmış bir mektup ve ekinde çok ayrıntılı bir şekilde listeleri çıkarılmış envanterleri ile uzun bir süredir bizzat ilgilendiği çiftlikleri millete bağışlayan Atatürk, bu kararı ile daha sonra Ziraat İşletmeleri Genel Müdürlüğü, ('40'lı yıllarda Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü adını alacak) olarak örgütlenecek bir tarım işletmeleri gurubu oluşturmuştu. 1 Kasım 1937 Nutku'nda böyle bir kuruluşun gereği üzerinde durmuştur.

Hazineye bağışlanan Ankara çiftliğinde (bataklık, çorak ve verimsiz bir arazi üzerinde kuruluşu 5 Mayıs 1925) şu sanayi tesisleri vardı:

Bira fabrikası – 700 bin litre/yıl kapasiteli
Malt fabrikası - Şarap imalathanesi
Buz fabrikası – 4 ton/gün kapasiteli
Soda ve gazoz fabrikası – 3000 şişe/gün kapasiteli
Tarım aletleri atölyesi – Un değirmeni
Pastörize süt fabrikası - Yoğurt imalathanesi - Peynir ve yağ imalathanesi
1957 yılında AOÇ Süt fabrikası tevsi edilmek üzere üretimini genişletmiştir – UNESCO desteği ile.

Ankara çiftliği tarım ile tarıma dayalı sanayi çalışmalarını yansıtan örnek bir kuruluş idi. Bir tarım artı sanayi kuruluşu olan Ankara çiftliğinin çok ciddi takip edilen işletme defteri vardı. Çiftlik 1927 yılı dışında bilançosunu hep makul karlarla kapatmıştı; başka deyimle devlete yük olması söz konusu değildi. Son yıllarda yayımlanan bazı kitaplarda (Metin Heper “İsmet İnönü” (1999) – Vamık Volkan – Norman Irkowitz “Atatürk” 1999) iddia edildiği gibi Atatürk; çiftliklerini devlete fahiş fiyatla satmak ya da çiftlikleri bağışlamasına rağmen bira fabrikasını elinde tutmak gibi bir davranış içine girmemiş, tam tersine 19 Ekim 1927 günü CHP kurultayında Büyük Nutku'nu okurken gündem dışı ifade ettiği gibi, Hindistan'dan gelen paranın bir kısmı ile (yaklaşık 120 bin lira) alınan çiftliklerini bir gün CHP'ye bağışlayacağı yönündeki vaadini yerine getirmişti.

Ankara bira fabrikası konusunda son yıllarda üretilen yapay iddialar Atatürk'e karşı son derece seviyesiz ve haksız saygısızlık örnekleridir.

Bu konuda en doğru bilgilere yer vermek amacı ile 29 Ekim 1938 tarihli ULUS Gazetesi 15 inci Yıl özel ekinden alıntı yapıyorum:

DEVLET ZİRAAT İŞLETMELERİ KURUMU

Ankara'nın en çorak yerinde bugün fabrikalarile ormanile bir mamure kuruldu.

Büyük Şef, "ATATÜRK". 1937'de Kamutay'ı açış nutuklarında ziraatin memleket ekonomisindeki önemini şu sözlerle tebarüz ettirmişlerdi: *"Milli ekonominin temeli ziraattir. Bunun içindir ki ziraatte kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar, bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır."*

Büyük Şef, inkılâbın ilk yıllarında, Türk devletini kurarlarken *"köylünün semeratı mesaisini kendi menfaati lehine haddi azamiye iblâğ etmek, siyaseti iktisadiyemizin ruhu esasisidir"* demekle esasen daha o zaman ziraatin ekonomi bünyesindeki mevkiine büyük bir ehemmiyet vermekte olduklarını ifade etmişlerdi.

ATATÜRK yeni kurduğu hür ve müstakil devletin iktisat politikasına unsur olarak ziraatı vazederlerken kendileri de bizzat *"Ziraat iktisat sahasında fenni ve ameli tecrübeler yapmak maksadiyle muhtelif zamanlarda memleketin muhtelif mıntıklarında müteaddit çiftlikler tesis"* ettiler. Uzun yıllar bu çiftliklerde gayri müsait toprak ve iklim şartları altında modern teknik vasıtalarla tecrübeler yaptılar. Bunların verdiği neticeler hakikaten irade eserleridir. Misal olarak Ankara Orman Çiftliği'ni alalım. Orman Çiftliği sahası, işe başladığı 1925 yılında ağaçsız, susuz, çorak bir yerd. Burası tabiatın hiç cömert davranmadığı, bakımsız, hastalıklı, sarı, insanı bakarken bedbin eden bir halde idi. İçinden şimendüfer geçen geniş arazinin bataklık yerlerinde şehrin hayatını zehirleyen ve etrafta yaşayanları kendi gibi renksiz ve hasta yapan sazlıklar birer sıtma yatağı olmuştu. Halbuki bugünkü Orman Çiftliğini hepimiz biliyoruz. Teessüs günlerinde tek ağacı bulunmayan Çiftlik sahasını bugün **dört milyondan fazla ağaç** (1) örtüyor. Bu geniş ağaçlık saha, insan elinin tabiat manzarasını bir hamlede nasıl değiştirdiğinin yaşayan misalidir.

Şef, Çiftlikleri seçerken kolay şartlarından istifadeyi yasak etmişti. Güzel ve verimli topraklar üzerinde müsbet ziraat tecrübeleri yapmak Atatürk için ne subjektif ne de objektif bakımdan cazip olabilirdi. Subjektif bakımdan cazip olamazdı, çünkü Atatürk kolaydan daima nefret etmiştir.

Daima çetin olanı yenmeği hedef bilmıştır. Objektif bakımdan ise, Türkiye'nin en verimsiz yerlerinde bile insan iradesinin istediğini elde edeceğini ispat etmek lâzımdı. Çünkü bu takdirde toprağın verimsizliği hikâyesi tasfiye edildiği gibi, verimlilik veya verimsizlik toprağa yani maddeye ait olmayıp insan iradesine ve Türk insanının iradesine ait bir vasıf olduğu meydana konmuş olacaktı.

ATATÜRK bütün çiftliklerini ve diğer mülklerini artık devlete hediye etmiş bulunuyorlar. ⁶ O zaten bütün eserlerini Türk milleti için yaratmış ve kurmuştu. Onun bugün yaratıcı iradesinin kâmil eserleri yurddaki büyük milli yapı faaliyetinin bir örneği olmaktadır.

ATATÜRK, 1937’de çiftliklerini ve mülklerini devlete hediye etmeleri münasebetiyle Başvekâlete yazdıkları mektupla çiftliklerinin tekâmül seyrini ve bu işletmelerin maksadını şu sözlerle hülâsa buyurmuşlardı:

“13 sene devam eden çetin çalışmaları esnasında faaliyetlerini, buldukları iklimin yetiştirdiği her çeşit mahsulâtta başka her nevi ziraat sanatlarına da teşmil eden bu müesseseler, ilk senelerden başlayarak bütün kazançlarını sarfederek büyük küçük müteaddit fabrika ve imalâtaneler tesis etmişler, bütün ziraat makine ve aletlerini yerinde ve faydalı şekilde kullanarak bunların hepsini tamir ve mühim bir kısmını yeniden imal edecek tesisat vücuda getirmişler, yerli yabancı bir çok hayvan ırkları üzerinde çift ve mahsulât bakımından yaptıkları tetkikler neticesinde bunların muhite en elverişli ve verimli olmalarını tespit etmişler, kooperatif teşkili suretiyle veya aynı mahiyette başka suretlerle civar köylülerle beraber faydalı şekilde çalışmalar bir taraftan da iç ve dış piyasalarla daimi ve sıkı temasta bulunmak suretiyle faaliyetlerini ve istihallerini, bunların isteklerine uydurmuşlar, bugün her bakımdan verimli, olgun ve çok kıymetli birer varlık haline gelmişlerdir.

“Çiftliklerin, yerine göre araziye islâh ve tanzim etmek, muhitlerini güzelleştirmek, halka gezecek, eğlenecek ve dinlenecek sıhhi yerler, hilesiz ve nefis gıda maddeleri temin eylemek, bazı yerlerde ihtikârla milli ve muvaffakiyetli mücadelede bulunmak gibi hizmetleri de zikre şayandır.

“Bünyelerinin metaneti ve muvaffakiyetlerinin temelini teşkil eden çalışma ve ticari esaslar dahilinde edildikleri ve memleketin diğer mıntıklarında da mümâsilleri tesis edildiği takdirde alan bu müesseselerin, ziraat usullerini düzeltme, istihsalâtı artırma ve köyleri kalkındırma yolunda devletçe alınan ve alınacak olan tedbirlerin hüsnü intihab ve inkişafına çok müsait birer amil ve mesnet olacaklarına kani bulunarak bu kanaatla tasarrufum altındaki bu çiftlikleri, bütün tesisat, hayvanat ve demirbaşları ile beraber hazineye hediye ediyorum.”

Atatürk’ün memleketimiz ziraati hakkındaki yüksek fikir ve direktiflerini, hükümet programının esas vasıfları arasına almış olan Celâl Bayar 8.11.1937 tarihinde Millet Meclisi’nde şu şayanı dikkat sözleri söylemiştir:

“Memleketin kudret ve refahını arttırmak ziraatte kalkınmağa bağlıdır. ATATÜRK; tutulacak yolu her fırsatta bize göstermiş ve bizzat ziraatle uğraşarak övünülecek eserler meydana getirmiştir. Bugün millete hediye etmiş oldukları çiftlikler en az müsait iklim şeraiti içinde bile teknikle, sebatla çalışmanın en yüksek neticeler verebileceğini bütün memlekete fiilen gösteren fikir ve emek abideleri halindedir. Türk çiftçisi büyük kurtarıcısının bu en büyük dersini asil jestiyle birlikte daima minnet ve şükranla yadedecektir.”

Hükümet, ATATÜRK’ün büyük jestleri üzerine memleketin zirai inkişaflarında çiftçiye bir örnek olmak üzere kurulmuş olan bu çiftliklerin bugünkü mütekâmil seviyelerini muhafaza ve daha ziyade inkişaflarını temin etmek ve bu sayede modern ziraat usullerinin ve ziraat sanatlarının

⁶ Vurgulamalar benim. Ankara bira fabrikası hakkında çeşitli spekülâtif dedikodulara yer veren yazarların (Bkz Demokrat TÜRKİYE Dergisi Sayı 15) yukarıdaki alıntıyı okumalarını öneriyorum. “Çiftlik Hazine’ye devrediliyor, fakat bira fabrikası devredilmiyor” diye yazan çok saygın kişileri de burada kınıyorum.

köylü arasında yayılmasına hizmet etmek maksadiyle, teşekkül vücuda getirmeği muvafık buldu. Bu maksatla 1937'de 15 milyon lira sermaye ile şahsiyeti hükmiyeti haiz bir müessesese olarak "Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu"nu tesis etti.

ATATÜRK'ün hediye ettiği çiftlikleri ve bu meyanda devletin diğer zirai işletmelerini devralan "Kurum"un vazifelerini şöyle hülâsa edebiliriz: Kendisine devredilen ve ilerde devredilecek zirai ve sınai müesseseleri işletmek, bölgelere göre lüzumlu ziraat çeşitlerini, usullerini ve sanatlarını gösterip yapmakta nümune ve rehber olacak yeni ziraat işletmeleri, fabrikalar ve atölyeler tesis ve idare etmektir.

Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu pek kısa olan faaliyet müddeti esnasında memleket ziraatı için çok esaslı işlere el atmış bulunmaktadır. Ziraat endüstrisi programlarında, üzerine mühim işler almıştır. Devlet ziraat işletmeleri kurumunun bugüne kadar başarmış olduğu işler çok mütenevvidir. Bunları, çiftlik ve ziraat işleri, ziraat sanatları, orman sanayii olmak üzere muhtelif bakımlardan mütalea edebiliriz.

I- Çiftlik ve Ziraat işleri:

Ziraat İşletmeleri Kurumu ilk faaliyet senesince kendisine devredilen Atatürk çiftliklerine (Ankara Orman Çiftliği, Silifke Tekir Çiftliği, Yalova Baltacı Çiftliği, Tarsus ve Dört Yol Çiftlik ve meyve bahçeleri) ilave olarak Ziraat Vekâletine ait bulunan Eskişehir Çiftlikleri çiftliğiyle Lüleburgaz Türkgeldi çiftliklerini devralmış ve bunların ziraat programlarını hazırlamıştır. Kurum ayrıca memleketin muhtelif mıntıklarında da ATATÜRK çiftliklerindeki ticari zihniyetle idare edilmek üzere yeni çiftlik işletmeleri tesis etmeğe karar vermiştir. Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu memlekette yeni bir takım ziraat şubelerinin de tesis tecrübeleriyle meşguldür. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Kayseri'de yonca, Antalya'da jüt, Karadeniz vilâyetlerinde bilhassa Samsun, Ordu, Giresun, Çarşamba ve Bafra mıntıklarında soya fasulyası yetiştirilmek üzere tedbirler alınmıştır ve vadide ilk adımlar atılmıştır.

II- Ziraat Sanatları:

Kurumun en mühim faaliyet mevzuunu teşkil eden ve geniş bir istikbali olan ziraat sanatları sahasında esaslı bir program yapılmıştır. **Bugün ATATÜRK çiftlikleriyle beraber Kuruma intikal etmiş olan memleketin yegâne Bira fabrikası, "Ankara Bira Fabrikası" Kurum endüstri faaliyetinin şimdilik en mühim cüzütamını teşkil etmektedir.** (1) Binaenaleyh bu müessesese üzerinde bir parça durmak faydalı olur.

Ankara Bira Fabrikası:

İlk birasını 1934 teşrin evelinde piyasa veren Orman Çiftliği birinci bira fabrikası, bir taraftan bir halk içkisini memlekette yapmak, diğer taraftan Türk arpasını kıymetlendirmek suretiyle memleket ziraatine kazanç temin etmek hedefinde hareket etmiştir.

Bira, arpa usaresidir. Bir usarenin iyiliği veya fenalığı onu veren nebata göre değişir. Bira vardır ki, asil bir cins arpadan yapılır. Bira vardır, soysuz arpadan imal edilir.

Türk arpası, dünyada en iyi bira arpası olarak aranır. Bir çok memleketler biralarını Türk arpasıyla asilleştirirler. Nasıl yabancı memleketler tütünleri harman etmek için Türk tütününü kullanıyorlarsa, bira sanayii de Türk arpasından en iyi birayı yapar. Türk bira arpasının beş altı bin senelik bir kültür tarihi vardır.

Birinci bira fabrikasının tesisinden iki sene sonra memlekette bira istihlâkinin artmış olduğu görülerek ikinci bir bira fabrikasının kurulmasına lüzum hasıl oldu. Orman çiftliği birinci fabrikasının yanında ikinci ve daha büyük bir bira fabrikası tesis etti. Fabrika 1938 programına göre senede 850 ton arpa, 5700 kilo şerbetçi otu (Hublon) sarfederek 25.000 hektolitire bira imâl edecektir. Fabrikanın azami kabiliyeti senede 70.000 hektolitire biradır.

Ankara bira fabrikası, dış memleketlere de bira sevk ve ihraç etmek için tetkikler yapmıştır. Mısır'a gönderilen nümune iyi neticeler vermiştir. Bu sene sonuna varmadan Bağdat'a, Hatay'a, Mısır'a ihracat yapılacaktır.

Pastörize Süt Fabrikası:

Bira fabrikasından sonra pastörize süt istihsalı de ziraat işletme Kurumunun ehemmiyetli bir işletmesidir. Memlekette ilk defa sıhhi pastörize süt istihsal eden ATATÜRK Çiftlikleri olmuştur. Eski İstanbul sütçülerini, hep hatırlarız. Ankara'da kirli güğümlerle süt satan satıcılardan hepimiz şikâyetçiyiz, bu güğümlerdeki mağşuş süttten hepimiz içmişizdir. Bugün Ankara'da yaşayan emzikli çocuklar aradıkları pastörize sütü, artık çiftlikten değışmeyen bir kalitede kolaylıkla buluyorlar.

Memlekette sıhhi sütü temin etmek, küçük neslin en mühim gıdasını temiz olarak vermek maksadiyle kurum bir taraftan Ankara süt fabrikasını tevsî etmek, diğer taraftan da İstanbul'da 10.000 litrelik yeni bir pastörize süt fabrikası kurmak üzere projeler hazırlamıştır. Süt fabrikasından maada çiftliklerin bugünkü peynir istihsalini tevsî etmek maksadiyle Lüleburgaz'da 20.000, Yalova'da 10.000 teneke peynir imal edecek imalataneler kurulacaktır.

Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'nun ziraat sanatları programına dahil diğer işleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Ziraat aletleri fabrikası:

Bu fabrika köylünün asırlık kara sapanı yerine demir pulluğu ikame etmek maksadiyle kurulacaktır.

2- Kimyevi gübre ve zirai ilâçlar fabrikası:

Köylüye ucuz suni gübre vermek suretiyle istihsalinin müsmiriyetini arttırmak, haşaret ve hastalıklarla mücadelede ucuz ilâç bulmasını kolaylaştırmak maksadiyle İstanbul'da böyle bir fabrika kurulacaktır.

3- Et sanayii:

İlk önce İstanbul'da et işinin halli için hazırlıklara başlanmıştır. Memlekette et işleri bu suretle fenni ve sıhhi bir organizasyona tabi olacaktır.

4- Konserve fabrikası:

Bu mevzuu etrafında Bursa'da tetkikat yapılmaktadır. Memleket sebze ve meyve istihsalinin en müsait mıntıkası olan Bursa'da kurulacak fabrikanın ilk senede bir milyon kutu istihsalde bulunması düşünölmektedir.

5- Şarap fabrikası:

Anadolu'nun şarap üzümcülüğüne en müsait mıntıkası olan Ankara'da orman çiftliğinde 500.000 litrelik bir kavun inşası ihale edilmek üzeredir.

6- Jüt Fabrikası:

Antalya'da kurulacak olan bu fabrika, memleketin jütten mamûl çuval ihtiyacını karşılayacaktır.

7- Ekmek ve un fabrikası:

Ankara'da Orman çiftliğinde Ankara şehrinin sıhhi ekmek ihtiyacını karşılamak üzere bir 100.000 ekmeklik fabrikanın tesisi içim hazırlıklar yapılmaktadır.

8- Portakal, elma ve domates usaresi fabrikası:

Bu tesis hakkında yapılan tetkikler ikmal edilmiştir. İlk defa olarak memleketimizde her mevsimde sıhhi portakal, elma ve domates usaresi bulmak kabil olacaktır.

Kurum bu zirai tesislerine ilâveten çeltik, yün yıkama, kamış şeker, jüt, deri, konserve, meyve ve çay kurutma, yemek yağı, zeytin yağı ve nebati yağ fabrikaları kurulacaktır.

Görülüyor ki, devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu, Ziraat Vekâletinin memleket ziraatinin inkişafı için çizdiği şumullü programda üzerinde ehemmiyetli vazifeler almış bulunmaktadır. ATATÜRK'ün yaratıcı idaresinden kuvvet alarak deruhte ettiği işleri muvaffakiyetle başaracağından devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu emindir.

---

6 – 7 TÜRKİYE ŞEKER FABRİKALARI (Bkz. Tablo 12)

6 – 8 ETİBANK (Bkz Ek – 3)

6 – 9 TZDK

Kuruluşu: 1 Temmuz 1944. Amaç:

“Tarımda kullanılan her türlü alet, makine, araç ve gereçleri; ilaç ve ilaç maddelerini; kimyevi gübreleri üretmek; damızlık iş ve irat hayvanları ile tohumluk temin ederek satmak; tamirhaneler kurmak ve bu işler için her türlü ticari ve sınai uğraşa girmek”

Enver Paşa 1 inci Dünya Savaşında ordunun at arabası ihtiyacını karşılamak üzere Adapazarı’nda bir “Demir-Tahta” fabrikası kurmuştu, 1916. 1943 depreminde tamamen yıkılan bu fabrikanın enkazını TZDK, 22 Kasım 1944 tarihinde Türk Ticaret Bankası’ndan 400 bin liraya satın almış ve “Ziraat Aletleri ve Makineleri Müessesesi” haline getirmiştir. Daha sonra Atatürk Orman Çiftliğindeki pulluk fabrikası sökülerek Adapazarı’na getirilmiş ve hayvan pullukları üretimine geçmiştir.

Müessese hızla gelişerek traktör pullukları, treyler, at arabaları, hasat makineleri ve diğer tarım alet ve makineleri üretimine geçmiştir. Atölye binalarının sayısı hızla artmıştır. Bkz fotoğraf.

Daha sonra önce FORD ardından Avusturya’nın STEYR traktörlerini üretecek bu amaçla yeni bir traktör fabrikası kuracaktır: Adapazarı Erenler mevkiinde Başak Traktör Fabrikası.

TZDK’nın Adapazarı dışındaki diğer sanayi kuruluşları şunlardı:

Adana Tarım Makineleri İşletmesi
Ankara Tarım Makineleri İşletmesi
İzmir Tarım Makineleri İşletmesi
Urfa Tarım Alet ve Makineleri Fabrikası
Erzurum Tarım Makineleri İşletmesi
Kırklareli Tarım Makineleri İşletmesi
Manisa Toz Kükürt (Suda eriyebilen) Fabrikası (Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında kurulan Keçiborlu fabrikası talebi karşılayamıyordu)

TZDK, 1944 yılından tasfiye kararı alınan 90lı yıllara kadar hiçbir yıl zarar etmemiştir.

TZDK'nın 90lı yılların sonunda tasfiye aşamasına getirilişi de diğer kamu fabrikalarının akıbetleri gibi son derece hazindir. Yakinen tanık olduğum bu olayın öyküsü bu çalışmanın dışındadır. Ancak mutlaka yazılmalıdır.

6 – 10 SEKA (İZMİT)

Fabrika Adı ve Ürün Cinsi	Üretime Geçiş Tarihi
Birinci Kağıt Fabrikası	1936
İkinci Kağıt Fabrikası	1944
Odun ve Saman Selülozu Fabrikası	1944 (iki makine)
Südkostik Fabrikası	???
Klor Alkali Fabrikası	1945
Üçüncü Kağıt Fabrikası	1954
Dördüncü Kağıt Fabrikası	1963
Beşinci Kağıt Fabrikası	1961 ? (Toplam 10 Makine)

Çaycuma kağıt fabrikasının 1965 yılında temeli atılmış, 1970 yılında üretime geçmiştir. Daha sonra kurulan fabrikalar, Giresun (Aksu) ve Dalaman'dır.

6 – 11 TÜRKİYE DEMİR ÇELİK İŞLETMELERİ

Bkz Ek – 5

6 – 12 ET VE BALIK KURUMU

Kuruluşu: 28 Ağustos 1952

Amaç: Et ve mamulleri endüstrisini kurmak, üreticiyi örgütlemek, besiciliği teşvik etmek, et ve balıkla ilgili yan sanayi tesisleri (soğuk hava depoları gibi) kurmak.

Kuruluşları:

Et Kombinaları: Ankara – Erzurum – Konya – İstanbul (Zeytinburnu)

Soğuk Hava Depoları: 22 yerde çeşitli kapasitelerde

6 – 13 TÜRKİYE ÇİMENTO SANAYİİ T.A.Ş.

14 Mayıs sonrası yeni fabrikalar

	Adı ve Kuruluş Yeri	Üretime Geçiş	Kapasite <i>bin ton</i>
1	Çimentaş – İzmir (Özel)	1953	150
2	Eskişehir (Özel)	1957	150
3	Adana	26 Mayıs 1957	150
4	Afyon	11 Ekim 1957	85
5	Tarsus (Beyaz Çimento – Özel)	17 Ekim 1957	7.5
6	Balıkesir	26 Temmuz 1958	85
7	Çorum	24 Ekim 1958	85
8	Pınarhisar - Kırklareli	1958	85
9	Elazığ ⁷	15 Kasım 1959	85

Yeni fabrikaların toplam kapasitesi: 882 bin ton

14 Mayıs sonrası tevsi olan ve/veya yenilenen fabrikalar

A – İstanbul Gurubu

	Adı ve Kuruluş Yeri	Üretime Geçiş	Kapasite <i>bin ton</i>
1	Zeytinburnu	1953	200
2	Kartal	1954	250
3	Darıca	1956	300

İstanbul fabrikalarının tevsi sonrası toplam kapasitesi 750 bin ton

B – Kamu Fabrikaları

	Adı ve Kuruluş Yeri	Üretime Geçiş	Kapasite <i>bin ton</i>
1	Sivas	1952	180
2	Ankara (<i>yeniden</i>)	1956	120

14 Mayıs öncesi kamu fabrikalarının toplam kapasitesi ..... 300 000 ton

⁷ Güneydoğu'da ilk çimento fabrikası – Doğu ve Karadeniz'de hala yok

27 Mayıs'ta inşa halinde

- 1 – Söke
- 2 – Gaziantep
- 3 – Konya
- 4 – Batın
- 5 – Niğde

Toplam 20 Çimento fabrikası yaklaşık 2 500 000 ton yıllık üretim kapasitesi
1960 üretimi 2 038 bin ton – 1964 üretimi 2 940 bin ton – 1965 üretimi 3 240
bin ton

6 – 14 TÜRKİYE PETROLLERİ A.O.

Kuruluş: 1954

Amaç: Türkiye'de petrol aramak, üretim ve tasfiye etmek, petrol ve petrol ürünlerini depolamak, taşımak, satmak ve dağıtmak, bu amaçla gerekli tesisleri kurmak.

Kuruluşları:

Türkiye'de ilk rafineri olan Batman Rafinerisi'nin kuruluş sözleşmesi 21 Ocak 1953 tarihinde imzalanmıştır, bkz fotoğraf sh Rafineri 1955 yılında 330 bin ton/yıl kapasite ile üretime geçmiştir. 1960 yılında, tevsii sonunda kapasite 600 bin ton/yıl olmuştur.

İPRAŞ rafinerisinin (1 milyon ton/yıl – kuruluş kapasitesi; temel atma 23 Nisan 1960, üretime geçiş: 1961) % 50 hissesi (daha sonra tamamı)

İPRAŞ kapasitesi 1967 yılında 2.2 milyon ton/yıl, 1968 yılında 5.5 milyon ton/yıl olarak artırılmıştır.

1965 yılında İzmir Aliğa rafinerisinin (3 milyon ton/yıl) kuruluş hazırlıkları tamamlanmıştır. (Aliğa 1972 yılında üretime geçmiştir)

6 – 15 AZOT SANAYİİ T.A.Ş.

Kuruluş: 5 Şubat 1954

Amaç: Kimyevi gübre, savunma amaçlı patlayıcı (nitrik asit ve amonyum nitrat) üretmek

Birinci Ünitenin 23 Temmuz 1955 tarihinde temeli atılmıştır. Birinci ünite 1961 yılı ekim ayında üretime geçmiştir. Üretim, yılda 60 bin ton amonyum nitrat ve

80 bin ton amonyum sülfat gübresidir. Ayrıca nitrik asit amonyum nitrat üretilmiştir.

Kütahya tesislerinin ikinci ünitesinin temeli 28 Haziran 1966 tarihinde temeli atılmı ve ikinci ünite 29 Eylül 1968 tarihinde üretime geçmiştir.

Daha sonraki yıllarda Samsun ve Elazığ fabrikaları kurulmuştur.

6 – 16 YEM SANAYİİ T.A.Ş.

Kuruluş: 26 Ocak 1956

Amaç: Sanayi yemi üretmek

Kuruluşları: Ankara Yem Fabrikası (1958)

Konya Yem Fabrikası

Erzurum Yem Fabrikası

İstanbul Yem Fabrikası

1965 sonrası kurulan fabrikalar: Adapazarı ve Samsun (1969).

İştirakleri: İzmir Yem Fabrikası (%80 hisse TARIŞ'ın) ve Eskişehir Yem Fabrikası

6 – 17 TKİ

Kuruluşu: 1 Eylül 1957

Amaç: Taş kömürü ve linyit kömürleri aramak, üretmek ve ilgili tesisleri işletmek.

Kuruluşları:

Ereğli Kömürleri İşletmesi – EKİ (Ereğli)

Garp Linyitleri İşletmesi – GLİ (Merkez Tavşanlı; Kütahya ve Manisa illerinde çeşitli mıntakalar – Soma, Tunçbilek, Seyitömer vs)

Bu iki tesis kuruluşta ETİBANK'tan devir alınmıştır.

Daha sonra (1964) Çorum Alpagut-Dodurga işletmesi, Nallıhan Orta Anadolu Linyitleri İşletmesi (1966) kurulmuştur.

6 – 18 TÜRKİYE SÜT ENDÜSTRİSİ KURUMU

Kuruluş: 1963

Amaç: Süt ve mamulleri üretimi

‘60lı yılların sonuna doğru ilk tesisleri üretime geçmiştir:

Adana – İzmir – İstanbul – Kars – Kayseri – Samsun - Turhal

6 – 19 ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETEN KURULUŞLAR: ETİBANK – DSİ – FABRİKALAR – BELEDİYELER

1930 Türkiye’sinde 106 milyon kwst elektrik enerjisi üretilmişti. Kişibaşına yılda 8 kwst! İncelediğim dönem sonunda, 1965, toplam üretim 4 953 milyon kwst idi. Artış 46.7 kat, başka deyimle % 4570! Kişibaşına 160 kwst.

1938 yılında Türkiye büyük termik santral yoktu. Fabrikalar ve belediyeler jeneratör tipi üretim yapıyorlardı. Ancak 4 Senelik 3 Numaralı Plan’da iki büyük termik santral öngörülmüştü: Kütahya (Tunçbilek) ve Zonguldak (Çatalağzı).

1950 yılında gelindiğinde Çatalağzı’nda 60 Mw’lık birinci ünite kurulmuştu ama İstanbul’a ve Karabük’e enerji Nakil Hattı (ENH) çekilmediği için kapasitesinin çok altında (% 25) çalışıyordu. Yerel talep yetersizdi.

1950 yılında toplam üretim 790 milyon kwst idi. Bu üretim 1960 yılında 2 815 milyon kwst’e yükselmişti. Bkz Tablo 5. 1960 yılında inşaat halinde bulunan tesisler de tamamlanınca (1960 – 1965 arası yeni yatırım yok) 1965 yılında 4 953 milyon kwst üretim düzeyine ulaşılmıştı. Ancak bu çok önemli artışa rağmen 1965 yılında arz, talebi karşılamakta zorlanıyordu.

EİE Genel Direktörü Hamdi TOK-ER’in, ‘40lı yılların enerji ekonomisi uzmanı Şevket Aydınelli’nin hayalleri gerçek olmuştu. Türkiye’de bir yanda linyitleri değerlendirerek termik, öte yanda su gücünden yararlanılarak hidrolik ve temiz elektrik enerjisi üretiliyordu. Güneydoğu Anadolu Projesi değil ama Keban Barajı gündemde idi, 1965 yılında.

1950 yılında toplam ENH 300 km dolaylarında idi. 1960 yılında 4 000, 1967 yılında ise 15 000 km enerji nakil hattımız vardı. Türkiye hızla enterkonekte şebekeye yaklaşıyordu. Köy elektrifikasyonu yatırımlarına öncelik veriyordu. Belediyelerin son derece pahalı elektrik üreten jeneratörleri yavaş yavaş devre dışı kalıyorlardı. Türkiye 1930 – 1965 döneminde sanayileşirken aydınlanmıştı!

